

„ოსმალის საქანთვალის“ შემოერთების საკითხი აჭარის მავალითზე (1870-1880-იანი წლების ქართულ პუბლიკაციებზე დაყრდნობით: გამოწვევები, მოღოღინები და ელის ჟონიღინები)

თამთა კონჯარია

რელიგიის კვლევების მაღისტრი, ილიას სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ნანა სარალიშვილი

ისტორიის მაღისტრი, ცენტრალური ევროპის უნივერსიტეტი

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: მალხაზ სონღულაშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი შედარებითი
თეოლოგიის მიმართულებით

შესავალი

1878 წელს, რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, აჭარა საქართველოს დაუბრუნდა და ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში გატარებული საუკუნეების შემდგომ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა.¹ ეს ფაქტი იძლევა რამდენიმე მნიშვნელოვან საკითხზე დაკვირვების საშუალებას: საქართველოს იმპერიულ გამოცდილებაზე, რუსული იმპერიის თავისებურებებზე, ოსმალეთის იმპერიაზე, აჭარასა და აჭარელ მუსლიმებზე, ისტორიული საქართველოს რელიგიურ, ეთნიკურ და კულტურულ მრავალფეროვნებაზე და ამ ყველაფრის ფონ-

---

1 Ronald Grigor Suny, The making of the Georgian nation. Indiana University Press, 1994, p.134 Paul Manning, Strangers in a Strange Land: Occidentalists Publics and Orientalist Geographies in Nineteenth-Century Georgian Imaginaries (Academic Studies Press, 2012), გვ. 17

ზე, ნაციონალიზმისა და იდენტობის ფორმირების საინტერესო გზაზე, რომელმაც საქართველოს მომავალი განვითარების ვერტიკალი დიდწილად განსაზღვრა, თუმცა აღნიშნულ კვლევაში ყურადღება უფრო მეტად აჭარის შემოერთებისა და ინტეგრაციის საკითხზეა გამახვილებული.

ნაციონალიზმი და იდენტობა XIX საუკუნის საქართველოში, ერთი მხრივ, ყალიბდებოდა რუსული იმპერიული იდეოლოგიის კონტექსტში, ხოლო მეორე მხრივ, ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნების ფონზე, სადაც ქართველი საკუთარ „მე“-ს განსაზღვრავდა ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებაში, კონკრეტულად კი - ეთნიკურად სომეხ და ებრაელ მოსახლეობასთან.² XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან კი ქართველის ფორმირების პროცესზე ოსმალთ-საქართველოს შემოერთება ახდენდა გავლენას. ამ პერიოდში განსაკუთრებით შეინიშნება ქართველი ინტელექტუალების მცდელობა, იდენტობის მთავარ წყაროდ წამოსწიონ არა რელიგიური ერთობა და მსგავსება, არამედ საერთო ისტორიული წარსული, მეხსიერება, ტერიტორია, ენა და კულტურული მახასიათებელი.³ აჭარელი პუბლიცისტებიც ხაზს უსვამენ ერთობის, ერთიანობის მნიშვნელობას და შემოერთებას „დაბრუნებად“ განიხილავენ.⁴ ამისდა მიუხედავად, აჭარელი ქართველების ინტეგრაცია დანარჩენ საზოგადოებასთან სწორ-ხაზოვნად არ წარმართულა. ამას ამტკიცებს „მუჰაჯირობის“ მასშტაბური მოძრაობა და დღემდე არსებული ნარატივები, ასევე, ქართველობის განსაზღვრებაში რელიგიური კუთვნილების საკითხისადმი საზოგადოების დამოკიდებულებაც.

2 Ronald Suny, 1994, p. 115; ირაკლი ჩხაიძე, ქართული იდენტობის ნარატივების ფორმირების პროცესი ნაშრომში იდენტობის ნარატივები საქართველოში, თბილისი, 2014, გვ.78; „ივერია“, 1884, N2, 1887, N6.

3 მაგალითად: ილია ჭავჭავაძე (ოსმალთს საქართველო, „ივერია“ 1877, N9; N13), გიორგი ყაზბეგი („სამი თვე თურქეთის საქართველოში“ (ბათუმი: გამომცემლობა „აჭარა“, 1995).

4 მაგ. აბდულ ეფენდი მიქელაძე, „დროება“, 1873, N2; „ივერია“, 1892 წ, N210.

წინამდებარე კვლევის მიზანია, გემოხსენებულ საკითხებზე დაკვირვება აჭარის შემოერთების კონტექსტში 1870-80-იანი წლების პერიოდიკაზე დაყრდნობით, როგორ აღიწერება ეს პროცესები და რა მიმართებები იკვეთება ქართველი ინტელექტუალების წერილებში, რა განწყობით ელოდებიან და ხვდებიან აჭარის შემოერთებას; რა მოლოდინები და შიშები არსებობს აჭარის საზოგადოებაში, ერთი მხრივ, ქრისტიანული რუსეთის იმპერიის საზღვრებში მოქცევასთან და მეორე მხრივ, დანარჩენ საქართველოსთან შემოერთებასთან დაკავშირებით; რამდენად განსხვავდება ცარიისტული რუსეთის პოლიტიკა ქართველი ინტელექტუალების მიერ გამოხატული პოზიციისაგან აჭარასთან მიმართებაში და ბოლოს განვიხილავთ მუჰაჯირობას, როგორც ამ განსხვავებული პოლიტიკის რეალურ შედეგს.

ისტორიული კონტექსტი

XIX საუკუნის მიწურულს ქართული ეროვნული იდენტობა რუსეთის იმპერიის საზღვრებში ყალიბდებოდა და საქართველო თანამედროვე ერად ფორმირდებოდა⁵. აჭარის შემოერთებასაც ქართველი ინტელექტუალები ეროვნულობის კონტექსტში განიხილავდნენ, რასაც შემდგომ უფრო დეტალურად პუბლიკაციებშიც ვიხილავთ. XIX საუკუნის საქართველოში მიმდინარე მოვლენები თანხვედრაში იყო ამ პერიოდში მსოფლიოში არსებულ თანამედროვე ერი სახელმწიფოებისა და ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების პროცესებთან.⁶

5 XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველო პროხის მიერ ფორმულირებულ A და B ფაზებს გადიოდა: ფაზა A - შესწავლის ინტერესი (scholarly interest) და ფაზა B - პატრიოტული აგიტაციის პერიოდი (patriotic agitation). Miroslav Hroch. Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations (Columbia University Press, 2000), p. 23.

6 Ralph A. Austen "Jürgen Osterhammel. The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century. Princeton: Princeton University Press, 2014. ISBN: 9780691147451. (2015): 167-69. <https://doi.org/10.1017/S0165115315000224>., p. 406. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ რიგი ავტორები ნაციონალიზმის საწყისს XIX საუკუნემდე ბევრად ადრე ხედავენ. წინამდებარე კვლევისთვის რელევანტურია თვალის მიდევნება ამ პერიოდში მიმდინარე თანამედროვე ერების ჩამოყალიბების პროცესისთვის, მაგრამ არა იქამდე არსებული ეროვნულობის ფორმების უგულებელყოფის ხარჯზე.

პეტერბურგში განათლების მიღების შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებული „თერგდალეულები“ სწორედ იმ სეკულარულ ინტელიგენციას წარმოადგენდნენ, რომლებიც ენთონი სმითის მიხედვით, ძველ, ტრადიციულ კულტურას უპირისპირდებიან და ეთნიას ერად ჩამოყალიბების გზაზე აყენებენ.⁷ ამ პროცესებში უმნიშვნელოვანესი როლი ჰქონდა ილია ჭავჭავაძეს, რომელიც „შვილების“ თაობას მიეკუთვნებოდა და ვისი წარმოდგენაც ერის შესახებ ძალიან ჰგავდა ერნესტ რენანისეულ ერის განსაზღვრებას:

„ერი არის სული და სულიერი პრინციპი. ერთი წარსულია, მეორე - მომავალი. ერთი მდიდარ მემკვიდრეობას ინახავს მეხსიერებაში, მეორე კი აწმყოში თანხმობაა, სურვილია ერთად ცხოვრებისა და მიღებული მემკვიდრეობის ერთად გაგრძელებისა“.⁸

თერგდალეულების თაობის მუშაობის პროდუქტი იყო ქართული ეროვნული თვითშეგნების უფრო მეტად სეკულარულ ფორმაში ჩამოყალიბება. ერის მთავარ მარკერებად ენა, ტერიტორია და ისტორია მიიჩნეოდა (თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ რელიგიური ასპექტი სრულად ყურადღების მიღმა არ დარჩენილა).

„თერგდალეულებმა ახალი ქართული თვითშეგნების ძიებაში თავდაყირა დააყენეს არისტოკრატიული პატრიოტიზმის ძველი სამყარო, რაკი შემოიტანეს ნაციონალიზმის, თანასწორი უფლებების, რეალიზმისა და მეცნიერული პროგრესის ახალი ცნებები“.⁹

---

7 Anthony D. Smith, “The Origins of Nation” (Becoming National – a Reader, Ed. Geoff Eley, Ronald G. Suny. New York, Oxford: Oxford University Press, 1996) p. 123.

8 Ernest Renan, “What is a Nation?”, text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882, in Ernest Renan, Qu’est-ce qu’une nation?, Paris, Presses-Pocket, 1992. (translated by Ethan Rundell)

9 სტივენ ჯონსი, სოციალიზმი ქართულ ფერებში (თბილისი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018), გვ. 48.

ისტორიასთან ერთად ერის ჩამოყალიბების და განსაკუთრებით „ოსმალის საქართველოს“ შემოერთების პროცესში ქართველი საზოგადო მოღვაწეები დიდ ყურადღებას ამახვილებდნენ საერთო კულტურულ მახასიათებლებსა და ყოველდღიური ცხოვრების წესებზე.

„ჩვეულება, ხალხის რწმენა, ყოფაცხოვრება იგივეა, რაც ქართლ-კახეთში... სარწმუნოებით ისინი მაჰმადიანები არიან, მაგრამ ჩვეულებით, ხასიათით და ენით დღესაც ქართველნი არიან თითქმის ყოლიფერში...“¹⁰

როგორც ვახსენეთ, ენა ერთ-ერთი უმთავრესი მარკერი იყო ერთიანი ქართული საზოგადოების „წარმოსახვის“ პროცესში. ცარიტულ რუსეთში ქართული ენა იდევნებოდა თითქმის ყველა სივრციდან,¹¹ შესაბამისად, თერგდალეულთა მოძრაობისათვის ეს საკითხი მნიშვნელოვანი გამოწვევა იყო. მათ მიერ დაარსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ მნიშვნელოვან საქმიანობას ეწეოდა საქართველოს მასშტაბით დაწყებითი განათლების ხელშეწყობაში.¹² ქართული ენა დიდ როლს თამაშობდა ოსმალის საქართველოში მცხოვრები ქართველების ქართული იდენტობის შენარჩუნებაში. წერილებშიც, რომელსაც აჭარიდან იწერებოდნენ „დროებასა“ და „ივერიაში“, ხაზგასმული იყო ფაქტი, რომ აქაურ ქართველებში „ზოგადად ქართული წერა-კითხვადავინწყებულიარიყო, მეტადრექალებში“¹³. ამავესამბობს ცნობილი სამხედრო მოღვაწე გიორგი ყაზბეგიც, რომელმაც

10 „ივერია“, 1877, N5, გვ. 11.

11 ირაკლი ჩხაიძე, ქართული იდენტობის ნარატივების ფორმირების პროცესი ნაშრომში იდენტობის ნარატივები საქართველოში, თბილისი, 2014, გვ.85-90.

12 ოლივერ რაისნერი თავის ნაშრომში ამ ორგანიზაციას საქართველოს, როგორც ერის ჩამოყალიბების პროცესში უმთავრეს მოძრაობად მიიჩნევს (იხ: ქართველი ერის სკოლა - საქართველოს ეროვნული მოძრაობის სოციალურ-ისტორიული გამოკვლევა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მაგალითზე. ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2023)

13 „ივერია“ 1888, N13, გვ. 2.

1874 წელს ოსმალეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოს ტერიტორიებზე - რუსეთის დავალებით, დაზვერვითი მიზნებით იმოგზაურა და ამ მოგზაურობას მიუძღვნა წიგნი „სამი თვე თურქეთის საქართველოში“.¹⁴ აჭარელი ქართველების საჭიროებების გათვალისწინებით, იაკობ გოგებაშვილმა თავისი ცნობილი „დედა ენა“ შეცვალა და სახელმძღვანელოში აჭარული ყოფის ამსახველი თემატიკა შეიტანა.¹⁵ მოგვიანებით, 1906 წელს, ილია ჭავჭავაძის თაოსნობითა და დავით სარაჯიშვილის ფინანსური მხარდაჭერით დაიბეჭდა და გამოიცა ყურანის პირველი ქართული თარგმანი - „კურანი მუჰამადისა“.¹⁶

ამ პერიოდში განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ბეჭდური მედია („ივერია“, „დროება“). საზოგადოების განვითარებისა და კონსოლიდაციის პროცესში პრესის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე „ივერიის“ პირველივე ნომერში ვკითხულობთ:

... ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს ერთს უდიდეს სასწავლებელს, რომლის მეოხებითაც უნდა აღორძინდეს, აღიზარდოს, დაფუძნდეს და გამშვენიერდეს საზოგადოების აზრი და რწმენა, გრძნობა და გემოვნება, როგორც ცხოვრების სარკე, ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს მას, რაშიაც უნდა იხატებოდეს თვით საზოგადოების გრძნობა, სურვილი ცხოვრების სხვა და სხვა საგანთა თაობაზედ...¹⁷

14 “პირველად ვხედავ აჭარლებს და ჩემს თავს ვეკითხებოდი: ნუთუ ერთმანეთს თურქულად ელაპარაკებიან - მეთქვი. ნუთუ აჭარაში საქართველო გაქრა? ბოლოს ახლოს მივედი და აღტაცებულები დავრჩით - ბიჭები ქართულად ილანძღებოდნენ” - გიორგი ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში (ბათუმი: გამომცემლობა აჭარა, 1995), გვ. 59.

15 Sophie Zviadadze. “The Unbearable Lightness of Being Muslim and Georgian: Religious Transformation and Questions of Identity among Adjara’s Muslim Georgians.” *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 7, no. 1 (2018): 23-42. <https://doi.org/10.1353/reg.2018.0002>. p.31.

16 2023 წელს გამომცემლობა „ახალი ეონის ბიბლიოთეკამ“ ხელახლა გამოსცა ეს თარგმანი.

17 „ივერია“, 1877, N1, გვ.2

რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად აჭარის შემოერთებამ, ცხადია, მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ერის იდეის გააზრებაში. როგორც აშკარად იკვეთება ქვემოთ გაანალიზებულ პუბლიკაციებში, ენისა და საერთო ისტორიის საკითხი უმთავრესი შემაკავშირებელი იყო ეროვნული იდენტობისა, რელიგიური განსხვავება კი არ წარმოადგენდა ამ კავშირის დამაბრკოლებელ საკითხს. „სარწმუნოების განსხვავება არ დააბრკოლებს, არ დაუშლის ჩვენსა და იმათ ძმობას ერთობას...“ აღნიშნავდა სერგეი მესხი თავის პუბლიკაციაში „ახალი მოვალეობა“.¹⁸ მიუხედავად ამ მცდელობისა, რამდენად მოხერხდა აჭარის საერთო ეროვნულ სურათში ჩასმა, ამას დამატებითი განხილვა სჭირდება. რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიების გავლენებმა, სოციალურ-ეკონომიკურმა პრობლემებმა, რომლებიც რელიგიურ კუთვნილებასთან მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული, გარკვეულწილად ხელი შეუშალა აჭარის რეინტეგრაციას. მუჰაჯირობის აქტიური პროცესები აჩვენებს, რომ შემოერთება სწორხაზოვანი პროცესი არ ყოფილა.

იმპერიები, როგორც პოლიტიკური ფორმაციები, მართალია, ლეგალური პლურალიზმის პრინციპით იმართებოდა,¹⁹ მაგრამ ორივე იმპერიაში არსებობდა პრივილეგირებული რელიგიური ჯგუფი. რუსეთის იმპერიაში ესენი იყვნენ ქრისტიანები, თუმცა ეს არ გულისხმობს იმას, რომ ყველა ქრისტიანი თანაბარი უფლებებით სარგებლობდა, ან ადგილი არ ჰქონდა რიგი კონფესიების შეზღუდვას. რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესია მჭიდროდ იყო დაკავშირებული იმპერიულ იერარქიასთან და შესაბამისად ის წარმოადგენდა ერთ-ერთ მთავარ იარაღს კავკასიაში ცარიტული რუსეთის იდეოლოგიის გასავრცელებ-

---

18 „დროება“, 1878, N147, გვ. 1.

19 Karen Barkey, “4. Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire.” In *Legal pluralism and empires, 1500-1850*, pp. 81-108. New York University Press, 2013. კერენ ბარკლი იყენებს ჯონ გრიფითსის (John Griffiths) განმარტებას ლეგალური პლურალიზმისთვის, რომლის მიხედვითაც პარალელური ლეგალური რეჟიმები მთლიანად დამოკიდებულია სახელმწიფოს ლეგალურ სისტემაზე.

ბლად.²⁰ რუსული მართლმადიდებლობით უნდა მომხდარიყო კავკასიელთა თვითმყოფადობის გაქრობა, მას უნდა გაეგრძელებინა რეგიონში რუსული ენა, კულტურა და ღირებულებები, რის გამოც 1743 წელს ჯერ დაარსდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“ და შემდეგ XIX საუკუნის 60-იან წლებში „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება“.²¹ რუსეთ-ოსმალეთის ომის დამთავრების შემდეგ ამ საზოგადოებამ ბათუმში ცარისტული რუსეთის გამარჯვების სიმბოლოდ ააშენა ალექსანდრე ნეველის სახელობის ტაძარი.²²

რაც შეეხება ოსმალეთის იმპერიას, აქ მუსლიმი მოსახლეობა სარგებლობდა უფლებრივი უპირატესობებით, ყველა დანარჩენი კი „მილეთების“ სისტემით იმართებოდა, რაც რელიგიურ თემებს გარკვეულწილად შიდა საქმეების მართვის თავისუფლებას აძლევდა.²³ რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878წწ. ომის დროს აჭარელი მოსახლეობის თითქმის სრული უმრავლესობა მუსლიმი იყო, რაც ახალ იმპერიაში მათ სხვა სტატუსს ანიჭებდა.²⁴ მეორე მხრივ, ორივე იმპერიის კონტექსტში აჭარა საზღვრისპირა ტერიტორია იყო, რაც დამატებით თავისებურებას სძენდა მოსახლეობის ცხოვრებას და იმპერიული ცენტრის პოლიტიკას მათ მიმართ.

რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებს შორის დაპირისპირებას, ნათელია, გავლენა ჰქონდა იმაზე, თუ როგორ ეპყრობოდა რუსეთის იმპერია თავის მუსლიმ მოსახლეობას. არსებობდა

---

20 Karen Barkey, იქვე.

21 ქეთევან პავლიაშვილი, საეკლესიო გლობალიზაციის ისტორია კავკასიაში (თბილისი: გამომცემლობა „თბილისი“, 2008), გვ. 296.

22 ქეთევან პავლიაშვილი, საეკლესიო გლობალიზაციის ისტორია კავკასიაში, გვ.285.

23 <https://socialjustice.org.ge/ka/products/istoriuli-protsebis-gavlana-religiur-temze-muslimebi-acharashi> გვ. 5; Barkey, Karen. “4. Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire.” In Legal pluralism and empires, 1500-1850, pp. 81-108. New York University Press, 2013, p. 92.

24 <https://socialjustice.org.ge/ka/products/istoriuli-protsebis-gavlana-religiur-temze-muslimebi-acharashi>, იქვე.

ეჭვი, რომ ისინი ოსმალეთის იმპერიის ერთგულები იყვნენ, შესაბამისად, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება მათ გადასახლებასა და ქრისტიანი მოსახლეობით ჩანაცვლების პროცესებს ახალისებდა, განსაკუთრებით, კავკასიისა და ყირიმის ტერიტორიებიდან.²⁵ გადასახლებები, შეზღუდული საქმიანობის პერსპექტივები, თემის შიდა პოლიტიკის კონტროლი იმპერიული ხელისუფლების მხრიდან აქტიურად გამოიყენებოდა. შესაბამისად, აჭარის მოსახლეობაშიც, რომელიც ომის შემდეგ ამ კონტექსტს შემოუერთდა, არაერთგვაროვანი განწყობები არსებობდა დანარჩენ საქართველოსთან გაერთიანებასთან დაკავშირებით. როგორც ზემოთ ვახსენეთ, ნაწილი ოსმალეთში გადასახლდა რუსეთის იმპერიისგან თავის ასარიდებლად, ნაწილი კი იმედით ელოდა ცვლილებებს, რასაც უფრო დეტალურად მომდევნო ქვეთავში განვიხილავთ. მათ იმედებსა და მოლოდინებს ემთხვეოდა ქართველი ინტელექტუალების განწყობები *შემოერთებასა და დაბრუნებასთან* დაკავშირებით, რაც წინააღმდეგობაში მოდიოდა იმპერიულ პოლიტიკასთან.

„ჩვენ ერთ საყვარელ ძმებად ვიმყოფებით“

ღმერთმა იცის, რომ დიდად მოწადინებულნი ვართ, რომ ჩვენსა და თქვენ შუა ძველებური სიყვარული გაცოცხლდეს ... ჩვენც ძველად ქართველები ვიყავით; როგორც თქვენი, ჩვენი საყვარელი ქვეყანაც საქართველოა, ჩვენი სამშობლო ენაც ქართულია, მხოლოდ რჯულით ჩვენ გახლავართ მაჰმადიანნი. აქამდის ჩვენ ოსმალს ხელში ვიყავით ... მაგრამ ბოლოს შევერთდით ერთად. დღეს

---

25 George Sanikidze and Edward W. Walker. *Islam and Islamic Practices in Georgia*. UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies) p. 9; არსებობდა სხვა პრაქტიკაც, სადაც რუსეთის იმპერიული ხელისუფლება ცდილობდა არა მათ მოცილებას, არამედ მუსლიმურ თემებს იმპერიულ ხელისუფლებაზე მაქსიმალურად დამოკიდებულს ხდიდა. (იხ. R. Crews. *Empire and the confessional state: Islam and religious politics in nineteenth-century Russia*. 2017)

ჩვენ ერთ საყვარელ ძმებად ვიმყოფებით, ერთი სისხლი ვართ, ერთი ფადიშაჰი გვყავს, მხოლოდ ჩვენ თქვენგან გაცილებით შორსა ვდგევართ და ჩვენ დიდათ ვართ დაგარდნილი და დაცემულ-დაფუხარებული. ²⁶

1892 წელს „ივერიაში“ დაბეჭდილ ამ წერილში ყველა ის საკითხი იკვეთება, რომელზეც ქვემოთ უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ.

ოსმალის საქართველო განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროსა და მის შემდეგ ხვდება. ერთი მხრივ, რუსეთის ცარისტული იმპერიისათვის ომის შედეგები გულისხმობდა ტერიტორიულად გაფართოებასა და რეგიონში ძალაუფლების უფრო მეტად გამყარებას, მეორე მხრივ კი საქართველოს საუკუნეების შემდეგ დაუბრუნდა დაკარგული ტერიტორია და მოსახლეობა. „დროება“ და „ივერია“ აქტიურად ბეჭდავდნენ წერილებს, როგორც „ოსმალის საქართველოს“, ისე დანარჩენი საქართველოს საზოგადო მოღვაწეების კორესპონდენციებს, სადაც ისინი საუბრობდნენ გაერთიანების სიხარულზე, საერთო ისტორიისა და ენის მნიშვნელობაზე, განათლების ხელმისაწვდომობაზე და ნიადაგს ამზადებდნენ, რათა ახალშემოერთებული ტერიტორია, რომელიც გასული სამი საუკუნის განმავლობაში მოწყვეტილი იყო რუსეთის იმპერიის მმართველობის ქვეშ მყოფ საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს, გამხდარიყო ამ უკანასკნელის ერთიანი აღქმის ნაწილი, ჩაბმულიყო ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებისა და საქართველოს, როგორც ერთიანი ერის ჩამოყალიბების პროცესში.

„ივერიაში“ გამოქვეყნებული ამ წერილის ავტორი იყო აბდულ ეფენდი მიქელაძე²⁷, რომელიც სხვებთან ერთად აჭარიდან

---

26 „ივერია“, 1892 წ. N210, გვ. 2-3.

27 <http://www.nplg.gov.ge/bios/en/00014719/> (ბოლოს ნანახია 1.08.2024)

აქტიურად აქვეყნებდა წერილებს ქართულ პრესაში. „დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ აჭარიდან გამოგზავნილ წერილებში განიხილებოდა შემოერთების საკითხი - ავტორები მხარს უჭერდნენ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლას, დანარჩენ საქართველოსთან გაერთიანებას, გამოხატავდნენ გულისტკივილს, ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლების მსურველი აჭარლების გამო, საუბრობდნენ რეგიონის ეკონომიკურ და სოციალურ პრობლემებზე, ითხოვდნენ ქართული სკოლების გახსნას. ამასთანავე, გამოხატავდნენ გულისტკივილს იმის გამო, რომ ხშირად რუსეთის იმპერიაში მცხოვრებ ქართველებს აჭარლების ცხოვრებისა და ყოველდღიურობის შესახებ არ ჰქონდათ სიღრმისეული ცოდნა და ამის შესახებ ჯერ კიდევ რუსეთ-ოსმალეთის ომამდე 1873 წლის „დროების“ კორესპონდენციაში წერდა უცნობი ავტორი:

ჩვენს საზოგადოებაში იშვიათად შეჰხვდებით იმისთანა პირს, რომელსაც შეეძლო გითხრასთ: რომელმა უბედურმა ისტორიულმა შემთხვევამ მოგვაგლიჯა გულზედ ეს ჩვენი ნათესავი ხალხი? როგორი ბედისა იყო ის შემდეგში და როგორ მდგომარეობაშია ახლა?²⁸

ამავე სტატიაში ავტორი იხსენებს აჭარელ ემიგრანტთან დიალოგის ამბავსაც, სადაც ოსმალთს საქართველოდან ემიგრაციაში წასული მამაკაცი გულისწყვეტით საუბრობდა იმაზე, თუ როგორ უყურადღებოდ დაუტოვებია დანარჩენ საქართველოს თავისი ძმები, მაშინ, როდესაც მათთვის საქართველო იმედი და საყრდენი და ამ მხარის გადარჩენისა და თავისუფლების გზა იყო „ერთმანეთს განშორებული ძმების“ ხელახალი შეხვედრა და შემოერთება იყო.²⁹

---

28 „დროება“, 1873, №2 გვ. 1.

29 „... მე რომ იმის იმედი არ მამხნევებდეს, რომ ჩვენ ერთ დროს შეგიერთდებით და ძმურად ვიცხოვრებთ, იმედი რომ არა მქონდეს, ამდენს ხანს თორმეტჯერაც ჩამოვიდოდა სამარეში...“, „დროება“, 1873, №2 გვ. 1-2.

აჭარის შემოერთებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა შერიგბეგ ხიმშიაშვილმა. ოსმალეთის იმპერიაში გატარებული რეფორმები ადგილობრივ ბეგებს არასახარბიელო მდგომარეობაში აყენებდა, რის გამოც ბევრი მათგანი რუსეთის იმპერიაში შესვლას უჭერდა მხარს.³⁰ იმედი, რომ ჩამორთმეულ მიწებს რუსეთის იმპერია დაუბრუნებდა, ფუჭი აღმოჩნდა. ისინი რუსეთის იმპერიამ სახელმწიფო საკუთრებად მიიღო.

წერილში, რომელიც 1879 წელს დროებაში გამოქვეყნდა, ხიმშიაშვილი საუბრობდა ოსმალეთის იმპერიაში გატარებულ ცხოვრებასა და „დიდებულ რუსეთთან“ შეერთების შესახებ.³¹

„მუდამ ვცდილობდი გამოხსნას ჩემი ქვეყნითურთ ოსმალეთის ხელიდგან და რუს ხელმწიფის ქვეშევრდომობაში შესვლას, რომლის მფარველობაშიც იყვნენ დიდის ხნის მიღმა ჩემთ უმრავლეს საყვარელ მოძმეთ მხარე-ქვეყნები: იმერეთი, ქართლი, კახეთი, მესხეთის მცირე ნაწილი და სხვა“³²

ეს წერილი რამდენიმე მხრივ არის მნიშვნელოვანი - ის საუბრობს ოსმალეთის უსამართლო სისტემაზე, კავშირს ავლებს ქრისტიან წინაპრებთან და საუბრობს რუსეთის იმპერიაში შესვლის მნიშვნელობაზე და სხვა „მხარე-ქვეყნებთან“ ერთად ყოფნაზე.

დაშორებული ძმების შეხვედრის ნარატივი, ფაქტობრივად, ამ პერიოდის გაზეთებში გამოქვეყნებულ ყველა წერილში გვხვდება, სადაც „ოსმალთს საქართველოზე“ საუბარი. პუბლიკაციებში, ერთი მხრივ, ჩანს შემოერთებით გამოწვეული სიხარული,

---

30 ბარამიძე, რუსლან. ისტორიული პროცესების გავლენა რელიგიურ თემზე (მუსლიმები აჭარაში) <https://socialjustice.org.ge/ka/products/istoriuli-protsebis-gavlena-reliuriu-temze-muslimebi-acharashi>, გვ. 10

31 „დროება“, 1879, N143, გვ. 2-3.

32 „დროება“, 1879, N143, გვ. 2.

გაერთიანების სურვილი, საერთო წარსულზე, ღირებულებებსა და ქართულ ენაზე ყურადღების გამახვილება, მაგრამ ამ ყველაფერთან ერთად ზედაპირზე ამოდის ის ყოფითი პრობლემები, რომლებსაც აჭარელი მოსახლეობა აწყდებოდა რუსეთის იმპერიაში შემოერთების დროს.

ოსმალოს საქართველო

ყოველი ერი თავისი ისტორიით სულდგმულს. იგია საგანძვე, საცა ერი ზოულაბს თავისი სულის დონეს, თავისი გულის ბეკას, თავის ზნეობითს და გონებითს აღმსტეულებს, თავის ვინაობას, თავის თვითუბას. ჩვენის თქმით, ზრც ერთობა ენისა, ზრც ერთობა საწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე ზრც შეამსტვალეს სოღმე აღამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი ერთის დგაწლის დამდეგი, ერთს ისტორიულს უღელში ბმული, ერთად მეგრძოლი, ერთსა და იმავე ტიჩსა და ღსინში გამოტარებული ერთსულობით, „ოსმალოს საქართველო“, „ივერია“. 1877.

ხუცუბანი. რუსეთ-თურქეთის ომის მონაწილე ქართველ მეომართა რაზმი 1877-1878

სოციალურ-ეკონომიკური საკითხები და მუჰაჯირობა

1878-1880 წწ. „ოსმალის საქართველოში“ მცხოვრები მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზეზების გამო ოსმალეთში ემიგრაციაში წასვლას ცდილობდა. ამ პერიოდში 6000 მუსლიმი აჭარელი გადასახლდა.³³ პოლიტიკური ცვლილებების ფონზე ემოციური მიზეზების გარდა, რომელიც მოიცავს შიშსა და არასტაბილურობის განცდას და მასთან ერთად გაურკვეველი მომავლის სურათს, მათიას პელკმანსი გამოყოფს რამდენიმე მიზეზს, რის გამოც ოსმალის საქართველოს ქართველები ომის დამთავრების შემდეგ ემიგრაციაში მიდიოდნენ. ოსმალეთის იმპერიაში მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენლებს ჰქონდათ სტაბილურობისა და დაცულობის განცდა, რომელიც რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდგომ გამქრალიყო. მეორე მხრივ, მოსახლეობას უკვე კარგად ჰქონდა გამოცდილი სტამბოლთან მიგრაციული კავშირი, ახალგაზრდები სამუშაოდ მიდიოდნენ, გამომუშავებული ფულით კი ბრუნდებოდნენ შინ და აქ ინყებდნენ საქმიანობას, რითაც თავიანთ ოჯახებს აძლიერებდნენ.

სოციალური და ეკონომიკური პრობლემები

აჭარის, ქობულეთისა და ლაზისტანის ახლად შემოერთებულ მაზრებში მიმდინარე ეკონომიკური და სოციალური პროცესების შესახებ აქტიურად წერდა „დროების“ კორესპონდენტი სოლომონ ასლანიშვილ-ბავრელი და ხშირად გულისტკივილითაც კი საუბრობდა მოსახლეობის ოსმალეთში მიგრაციის შესახებ. „აგერ, აჭარაც. გზები მოფენილია გადამსახლებლებითა; სტოვებენ სახლ-კარს, მამულს და იმ ადგილს, საცა ისინი სიყრმით გაზდილან, რომელიც იმათთვის ძვირფასია“.³⁴

33 George Sanikidze and Edward W. Walker. Islam and Islamic Practices in Georgia. UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies) გვ.7

34 „დროება“, 1879, N208 გვ.2

იმავე პრობლემების შესახებ საუბრობდნენ აჭარიდანაც. 1878 წელს ახმედ-ალა კაიკაციშვილი³⁵ წერდა:

ძიავ ყარდაში ეფედუმი მეგაზეთევ! ... ჩვენი ქობულეთის ხალხი შეწუხებული არის იმიზედა, რომ ზოგიერთი მცხოვრები ახლა ემშვიდობება თავის ქვეყანას და იმისა, რომა ჩვენ სიცოცხლეს არა აქ სახელი, ჩვენი ხარი, ძროხა, ცხენი, საჭმელი პური გაფუჭებულია და მიაქვან. დერვიშ-ფაშამ გამოგვიცხადა, რომ რუსეთს დარჩაო ქობულეთი და ბათომიო, თქვენ წამოდითო, ჩვენი ხარჯითო, მიდის ზოგიერთი პირები. წამსვლელები ურჩევენ დანარჩენს, წამოდითო; მაგრამ ზოგები ვერ მიდიან და ფიქრობენ, რომ ძიდა მიდის და ვილთან გვაჭმევსო ჩვენო, ზოგი ლუთფისი (ჩინის კაცი) ვართო, ნიშანი (ორდენი) გვაქვსო, პეცია გვაქვსო, ახლა რა ვქნათო! ადულებული არიან . . . გამოვდივართ ოსმალოსი ხელიდან, ვნახოთ, თქვენი მებობლობა რავარია!³⁶

როგორც წერილიდან ჩანს, მაღალი სოციალური პოზიციის მქონე პირები ოსმალეთში გადასვლის მომხრეები იყვნენ, დანარჩენები კი მნიშვნელოვანი არჩევანის წინაშე იდგნენ. აჭარელი მუსლიმი სასულიერო პირების მოსაზრებით, რუსეთის „წარმართულ“ იმპერიაში ცხოვრება შეუთავსებელი იყო სწორი მუსლიმური ცხოვრებისათვის.³⁷ პუბლიკაციებში ასევე იკვეთება, რომ გადასახლების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო თავად ბეგებისა და აღების წასვლა:

იქ წოდებრივი ურთიერთობა თითქმის ისეთია, როგორიც იყო ჩვენი უწინდელ დროს: თავადაზნაურობას დიდი გავლენა აქვს დაბალ ხალხზე. ახლად შემოერთებული მა-

35 <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00018439/> (ბოლოს ნანახია 01.08.2024)

36 „დროება“, 1878, N165, გვ.1-2

37 Matias Pelkamans. "Religion, Nation and State in Georgia: Christian Expansion in Muslim Ajaria." *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 22, No. 2, (2002), p. 256.

ზრებიდან ერთიც არ მოგვშორდებოდა, რომ ზოგიერთი ბეგები და ალეები არ აბარგულისყვნენ და არ გადასულიყვნენ სათათრეთში.³⁸

წერილის ავტორი აქვე დასძენდა, რომ თუკი რუსეთის იმპერიაში ბეგებსა და ალებს გარკვეული პრივილეგიები შეუნარჩუნდებოდათ, ისინი გადასახლებაზე აღარ იფიქრებდნენ, რაც, თავის მხრივ, ხალხის დარჩენასაც შეუწყობდა ხელს. „თუ თავადაზნაურობას შემოვუერთებთ იქაურ ბეგებს და ალებს, ხალხიც დაგვიახლოვდებაო, ხმა თუ ექნებათ კრებებში“.³⁹

წასვლის გადაწყვეტილების უმთავრესი მიზეზი ეკონომიკური გაჭირვება იყო და ეს სხვა წერილებიდანაც ჩანს. მიუხედავად იმისა, რომ აჭარის მოსახლეობას როგორც სახელმწიფო, ასევე ხალხის შეგროვებული ფინანსური დახმარება მიეწოდებოდა, როგორც ჩანს, ეს არ იყო საკმარისი ახლად შემოერთებულ რეგიონში მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. 1879 წელს ახმედ-აღა კაიკაციშვილი სწერდა „დროებას“, რომ 6 სოფელი გადასახლებისთვის იყო მომზადებული-ერთი მხრივ, ყაჩაღობის, ხოლო მეორე მხრივ, მოსავლის არარსებობის გამო. ყაჩაღობის პრობლემის მოგვარება „რუსი ნაჩალნიკის“ დახმარებით მოხერხდა, რამაც, როგორც ჩანს, ეს სოფლები რუსეთის იმპერიის ხელმძღვანელობის ძალაში დააბრუნა და ამან უსაფრთხოების გარანტიები შექმნა. „ყველამ სილადი(თოფები) დააწყო და თოხები ეიღეს, და ახლა მუშაობენ სიმინდზე“, - წერდა კაიკაციშვილი.⁴⁰ ის ამავე წერილში ითხოვდა, რომ 300 ქობულეთელი მაინც მიეღოთ სამსახურში, რომ ხალხს დარჩენა შესძლებოდა, რადგან „სამუშაო სოფლათ“ არაფერი იყო.⁴¹

---

38 „დროება“, 1885 N23, გვ. 1.

39 „დროება“, 1885 N23, იქვე

40 „დროება“, 1879, N125, გვ. 2.

41 „დროება“, 1879, N125, იქვე

ამის პარალელურად, ჩანს, რომ წასვლის მსურველი მოსახლეობისთვის ოსმალეთის იმპერიის მხრიდან ფინანსური დახმარებაც ხელმისაწვდომი იყო. გამოქვეყნებულ საარქივო მასალებში არის დოკუმენტები, რომლებიც აჭარიდან წასულ მუჰაჯირებს და ოსმალეთის იმპერიის მხრიდან მათი დასახლების დახმარებას ეხება.⁴² თუმცა პოლ მენინგი მუჰაჯირობას სხვა საკითხთან აკავშირებს. ის წერს, რომ ამ შეხვედრამ გაუცხოება გამოიწვია ინტელექტუალებსა და ხალხში, რომ მათ ვერ შეძლეს ოსმალთა საქართველოს მოსახლეობის დარწმუნება იმაში, რომ ისინი „კვაზისეკულარულ ქართველ ერს“ ეკუთვნოდნენ და ვერც ქართველი ერის მითოსურ ნაციონალურ ნარატივებში შეძლეს მათი ინტეგრირება.⁴³

ღირებულ მასალას გვანჯდის იმ პერიოდის „დროების“ კორესპონდენტი სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელი⁴⁴, რომელმაც გამოუშვა წერილების ციკლი „წერილები ოსმალთა საქართველოზე“ და კონკრეტულად აჭარის მხარეს ხუთი სტატია მიუძღვნა, სადაც, ერთი მხრივ, საუბრობდა იმ პრობლემებისა და გამოწვევების შესახებ, რომლებიც რეგიონში იდგა და, მეორე მხრივ - გამოსავალსა და იმ გზებზე, რომელთა დახმარებითაც შესაძლებელი იყო ახლად შემოერთებული მოსახლეობისათვის მდგომარეობის გამარტივება და გაუმჯობე-

---

42 გემლიკის კაზას სოფელ ჰამიდეში დასახლებული ქართველი მუჰაჯირებისთვის წყლის გაყვანის, მეჩეთის და ჩემშეს აშენების, სულთნის მიერ ხარჯების ანაზღაურების შესახებ; ფადიშაჰის მიერ შილეთში დასახლებული ბათუმელი მუჰაჯირებისთვის დახმარების გაწევის შესახებ (საქართველო და ქართველები ოსმალურ საარქივო დოკუმენტებში)

43 Paul Manning, *Strangers in a Strange Land: Occidental Publics and Oriental Geographies in Nineteenth-Century Georgian Imaginaries* (Academic Studies Press, 2012), გვ. 11, 23. აჭარლების ქართველებად აღქმის პრობლემა დღეს, შეიძლება ითქვას, მეტწილად რელიგიურ იდენტობას უკავშირდება, რაც, თავის მხრივ, ქართული იდენტობის ეთნორელიგიურმა გააზრებამ გამოიწვია მე-20 საუკუნის მიწურულს, თუმცა ეს საკითხი წინამდებარე სტატიის ფარგლებს სცდება და სიღრმისეულ კვლევას საჭიროებს.

44 1877-1878 წელს „ივერიისა“ და „დროების“ კორესპონდენტი აქტიურად წერდა „ოსმალთა საქართველოს“ შემოერთების საკითხზე და მოგზაურობდა ახლად შემოერთებულ მხარეში.

სება. ბავრელის სტატიების ანალიზის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე გამოწვევა, რის გამოც ახლად შემოერთებული მხარიდან მოსახლეობა ოსმალეთის იმპერიაში მიდიოდა - რუსეთის იმპერიის მიერ დანიშნული მაღალი გადასახადები, არაკეთილსინდისიერი სამოქალაქო პირები, რომლებიც თავიანთ მოვალეობას ვერ ასრულებდნენ საჭიროებისამებრ (რასაც, თავის მხრივ, ემატებოდა ენობრივი ბარიერი), საზღვრის ჩაკეტვა ოსმალეთის იმპერიასა და ცარისტული რუსეთის საქართველოს შორის.

ახლად შემოერთებული აჭარის შესახებ სერგეი მესხმა ათეულობით კორესპონდენცია გამოაქვეყნა და მას, რა თქმა უნდა, არ გამორჩენია მიგრაციის საკითხი. იგი 1878 წლის სექტემბერს გამოქვეყნებულ სტატიაში საუბრობდა აჭარიდან მოსახლეობის ოსმალეთში გადასვლის შესახებ და მიგრაციის მიზეზად არა იმპერიაში შემოერთების შემდეგ მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემებს, არამედ მათ რელიგიური მრწამსს მიიჩნევდა, თითქოსდა ისინი ამ მძიმე გადაწყვეტილებას მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ იღებდნენ, რომ ერიდებოდნენ მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სახელმწიფოსთან ერთად თანაცხოვრებას, რაც, ვფიქრობთ, ამ პრობლემის ცალსახა და იმპერიულ ჭრილში დანახვაზე მიანიშნებს. ასევე, ეს საკითხი არ იკვეთება თავად აჭარლების მიერ გამოქვეყნებულ წერილებში: „ისეთ ნაირად გაფანატიკებულან მაჰმადის სარწმუნოებაში, რომ ეთაკილებათ, ერიდებიან მართლმადიდებლურ სახელმწიფოს ქვეშ ყოფნას“⁴⁵. ამავე სტატიაში იგი ხაზს უსვამდა მიმდინარე პროცესებში თავად სახელმწიფოს როლზე. სერგეი მესხის მოსაზრებით, აჭარლების გადასახლება იმპერიისათვისაც არ იყო სასარგებლო: ერთი მხრივ, მიგრირებული მოსახლეობის სახით იმპერიას დააკლდებოდა ეკონომიკურად აქტიური მოქალაქე, რომელიც სახელმწიფოსათვის მუშახელს წარმოადგენდა და, მეორე მხრივ, მიტოვებული ადგილების სხვა მოსახლეობით ჩა-

---

45 „დროება“, 1878, N185, გვ.1.

ნაცვლება გაუმართლებელი და წარუმატებელი იქნებოდა. ამის შესახებ სერგეი მესხი აფხაზეთის შავი ზღვის სანაპიროზე მოსახლეობის ჩასახლების მაგალითზე ჰყვება.⁴⁶

როგორც აღვნიშნეთ, გაზეთებისთვის აჭარიდან მოწერილ წერილებში უფრო ეკონომიკური პრობლემები იკვეთება. საუბარი რელიგიურ განსხვავებაზე, როგორც დაბრკოლებაზე, თითქმის არ გვხვდება.

სამი წელიწადი არის, რაც უბედურებაში ჩავარდით. ერთ ხანს ვფიქრობდით, რომ ოსმალს ხელში დავრჩებოდით და ჩვენს ზარალს ფადიშა შეგვისრულებს;... არ გვაქ სახლი, არც გვყავს ხარი, ზროხა, ცხენი და არც გვაქ რანფეხი (ტანსაცმელი), და საჭმელიც გვაკლია. ამას გარდა, ძიავ, ძველი გარდასახლებული ქობულეთელები რომ არიან, თავისათვის ვერ უშოვიათ ადგილი და გამოდიან ჩვენში და გვეუბნებიან, რომ წამოდით, ნუ დადგებით აქავო... იმას კიდევ არ დოუჯერებთ, მაგრამ მოლიებმაც შეგვანუხეს, წამოდითო, გველაპარაკებიან, აქ თუ მოკვდით, წესი არ გერგებათო.⁴⁷

მუჰაჯირობის შესაჩერებლად რუსეთის იმპერიის გონივრული პოლიტიკის გარდა ქართველი ინტელექტუალებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო თავად ქართული საზოგადოების როლი ახლად შემოერთებულ მოსახლეობასთან დაახლოებასა და ახალ რეალობასთან შეგუებაში:

„ყველა ქართველების, ყველა იქ მყოფი კეთილსინდისიანის კაცისათვის საღმრთო მოვალეობას უნდა შეადგენდეს, ეცადნენ, რომ რჩევით, ჩაგონებით და სხვა ყველა შესაფერი საშუალებით დაუშალონ იქაურ ქართველებს ოსმალეთში გადასახლება.“⁴⁸

---

46 „დროება“, იქვე.

47 „დროება“, 1880წ, N89, გვ. 3.

48 „დროება“, 1875, N185, გვ. 1.

სოლომონ ბავრელის მოსაზრებით, აჭარელი მოსახლეობის ყურადღების მისაქცევად, ერთი მხრივ, მნიშვნელოვანი იყო მათდამი სიყვარულისა და პატივისცემის გამოხატვა და, მეორე მხრივ, პრაქტიკული ნაბიჯების გადადგმა, რაც, თავის მხრივ, გულისხმობდა მათთვის გადასახადების შემცირებასა და ისეთი „მოხელეების“ დანიშვნას, რომლებსაც ეცოდინებოდათ, როგორც თურქული (თურქულ ენას მოიხსენიებს, როგორც თათრულს), ასევე ქართული ენა, რაც მოსახლეობას საქმის წარმოებას გაუადვილებდა.⁴⁹

ქობულეთელ მამაკაცთა ჯგუფი. ტიხისძირი, 1877-78 წლები;
1877-1878. Tsikhisdziri. The group of Kobuletian Men

განათლების საკითხი

გემოხსენებულ საკითხებთან ერთად კორესპონდენციებში აქტიურად წერდნენ ოსმალთს საქართველოში ქართულად წერაკითხვის გავრცელებისა და სკოლების გახსნის შესახებ. ამ მიმართულებით შეიძლება ორი მნიშვნელოვანი საკითხი გამოვყოთ. აჭარელი მუსლიმებისათვის სრულიად უცნობი იყო ქრისტიანული ცარისტული რუსეთი და მისი მხრიდან წამოსული განათლება შეიძლება საექვო და არასანდო ყოფილიყო, რაც,

49 „დროება“, 1878, N148, გვ.1-2

იაკობ გოგებაშვილის აზრით, ხელს შეუშლიდა ცოდნისა და „მეცნიერების“ გავრცელებას ამ მხარეში ამას ემატებოდა რუსული ენის ბარიერი. „შინაურ მიმოხილვაში“ იაკობ გოგებაშვილი ორ მნიშვნელოვან საკითხს შეეხო: მისი მოსაზრებით, საჭირო იყო, ახლად შემოერთებული მოსახლეობისთვის იმის ჩვენება, რომ განათლებითა და სკოლების გახსნით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი საქართველო არ ცდილობდა მათი რჯულისა და მსოფლმხედველობის შეცვლას.

„ღმერთმა გვიხსნას ჩვენც და ისინიც იმისთანა სკოლები-საგან, რომელთაც განათლებისა და სწავლის მოფენის გარდა, სხვა რასმეს დაუნიშვნენ მისსახნევით და ამ აკვანს ადამიანის გონების და ზნეობის აღზრდისას წაბილწავენ სხვადასხვა ბიწიერ მოსაზრებითა.“⁵⁰

იაკობ გოგებაშვილი ასევე საუბრობდა სახელმწიფოს როლზე და მიუთითებდა, რომ აუცილებელი იყო საზოგადოებისათვის თანადგომა და ხელშეწყობა სკოლების გახსნისა და დაარსების დროს, რაც, თავის მხრივ, უფრო მეტად წაახალისებდა და მეტ მოტივაციას მისცემდა საზოგადოებას. მაგალითად, ბათუმში პირველი სახალხო სკოლის დაარსების შესახებ ჯერ კიდევ 1880 წლის დროების კორესპონდენციაში ვკითხულობთ, რომ გენერალ კამაროვისა და მისი მეუღლის თაოსნობით ადგილობრივმა მოსახლეობამ შეაგროვა 500 მანეთი, რომლის დახმარებითაც შემდგომში უნდა აშენებულიყო ქართული სკოლა. სკოლის სამომავლო კომიტეტს უნდა შეექმნა დადგენილება - ყოველ წელიწადს, ყოველ მოქალაქეს უნდა შეეწირა თითო მანეთი საგანმანათლებლო სივრცისათვის. აქვე სტატიის ავტორი წუხილით შენიშნავდა ქართულენოვანი სკოლის არარსებობის შესახებ.⁵¹

---

50 „ივერია“, 1879, N1, გვ.140-141.

51 „დროება“, 1880, N84, გვ. 2.

ბათუმის პირველი ქართული სკოლა 1881 წელს გაიხსნა. კორესპონდენციის მიხედვით, ამ სკოლაში 12 „მაჰმადიანი“ და 16 ქართველი მოსწავლე სწავლობდა.⁵² აღსანიშნავია, რომ სკოლაში სწავლის მოსურნე უფრო მეტი ადგილობრივი იყო, მაგრამ შენობა ვერ დაითევდა მეტ ახალგაზრდას, ამიტომაც ისინი ელოდებოდნენ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი (ქმწკგ) საზოგადოების მიერ ახალი შენობის აშენებას. ქობულეთში უმაღლესი პირველდანყოფითი სასწავლებელი მხოლოდ 1917 წელს გაიხსნა.⁵³ უნდა ითქვას, რომ ამავდროულად არსებობდა კერძო სკოლაც, რომლის ყოველთვიური გადასახადი ხუთ მანეთს შეადგენდა, რაც მოსახლეობისათვის ძალიან ძვირი აღმოჩნდა და მეპატრონე, ვინც მიხაილოვი, იძულებული გახდა, სასწავლებელი დაეხურა.⁵⁴ ბათუმელმა ქალებმა, რომლებიც თვლიდნენ, რომ განათლება ქართველი ერის განვითარებისა და საკუთარი თავის ძიებისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გზას წარმოადგენდა, გახსნეს ე.წ სასცენო წრე, საიდანაც შემოსულ თანხებს „ქმწკგ“ საზოგადოებას ურიცხავდნენ.⁵⁵

სკოლების გახსნისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა მასწავლებელთა მზადყოფნა. იმისათვის, რომ ქართული წერა-კითხვა ესწავლებინათ, მასწავლებლებს ენა საკმარისად კარგად უნდა სცოდნოდათ, რაც, თავის მხრივ, იმ ადამიანთა რიცხვის გაზრდას გულისხმობდა, ვინც ქართულად მიიღებდა განათლებას. მასწავლებელთა გადამზადების პროცესში განსაკუთრებულად დიდი როლი უნდა დაჰკისრებოდათ თბილისისა და გორის ინსტიტუტებთან ერთად ქუთაისისა და თბილისის სასულიერო სემინარიებს.⁵⁶

52 „დროება“, 1881, N109, გვ. 3.

53 <https://society.iliauni.edu.ge/institutions>; (ბოლოს ნანახია 26.07.2024)

54 „დროება“, 1881, N109, იქვე.

55 „დროება“, 1883, N3, გვ. 3.

56 „დროება“, 1878, N147, გვ. 1.

ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ახალი წიგნების გამოცემა ქართულ ენაზე და ამ წიგნების ოსმალთს საქართველოში გავრცელება. რაც ყველაზე მთავარია, ეს წიგნები აჭარელ მოსახლეობას სრულიად უსასყიდლოდ უნდა მიეღო. ეს სურვილი ორმხრივი იყო - ერთი მხრივ, ქართველი ინტელექტუალები აგროვებდნენ წიგნებს, მეორე მხრივ, აჭარიდან აქტიურად იწერებოდნენ ქართულ წიგნების საჭიროებაზე. მაგალითად, 1892 წელს მიქელაძემ „ივერიაში“ გამოაქვეყნა სამადლობელი წერილი ზ. ჭიჭინაძისადმი, სადაც აღნიშნავდა, რომ სამი ათასამდე ქართული წიგნი მიიღო აჭარაში დასარიგებლად.⁵⁷ ამავე წერილში წერდა ის „ხოჯა ახმედ-ეფენდი-მეხმედ-ოღლის „თათრული სკოლის“ შესახებ, სადაც თავად მიუტანია წიგნები, ხოჯას ნებართვით ბავშვებისთვის დაურიგებია და მისი გადაწყვეტილებით (რომელმაც ასევე იცოდა ქართული), ქართული ენის სწავლება დაწყებულა.⁵⁸

„ჩვენ ჩვენს ძმებ ქართველებთან ერთადერთი სკოლა და წიგნბილა თუ შეგვაერთებს“.⁵⁹ ეს პროცესები, XIX საუკუნის ქართულ ინტელექტუალთა გადმოსახედიდან, ერთი მხრივ, ხელს შეუწყობდა ოსმალთს საქართველოში წერა-კითხვის გავრცელებას და, მეორე მხრივ, უფრო მეტად დააახლოებდა საუკუნეების წინ დაშორებულ საზოგადოებას და მათში არსებულ გაუცხოებას გააფერმკრთალებდა.⁶⁰

შეჯამება

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პერიოდიკის ანალიზზე დაყრდნობით, აჭარის შემოერთების საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი დასკვნების გამოტანა შეიძლება: „ოსმალთს საქართველოს“ დაბრუნება ქართველების, როგორც თანამე-

---

57 „ივერია“, 1892, N196, გვ. 3.

58 „ივერია“, 1892, N196, იქვე

59 „ივერია“, 1892, N196, იქვე

60 „დროება“, 1878, N52, გვ. 1.

დროვე ერის ფორმირების პროცესზე მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია; ერის ფორმირების პარალელურად ცარისტული რუსეთის ქოლგის ქვეშ მყოფი ქართული საზოგადოება იდენტობას აყალიბებდა „სხვასთან“ მიმართებით და ამ განაწილებაში აჭარლები, მიუხედავად რელიგიური განსხვავებულობისა და განსხვავებული იმპერიული გამოცდილებებისა, „ჩვენს“ ჯგუფში მოიაზრებოდნენ. „დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებული წერილები, რომლებიც აჭარის შემოერთებას ეხებოდა, ნათლად გამოხატავს „ორი განშორებული ძმის სამუდამოდ შეერთების“ ნარატივს. ამ სიტყვებით საუბრობდნენ როგორც რუსეთის იმპერიის ქვეშ მყოფი ქართველები, ასევე, პუბლიცისტები ახლად შემოერთებული აჭარიდან. ამავე წერილებში ორივე მხარეს ერთიანობის ხაზგასასმელად იკვეთება ქართული ენისა და საერთო ისტორიული გამოცდილების მნიშვნელობა. ერთმანეთთან დასაახლოებელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გზას წარმოადგენდა ქართულ ენაზე განათლების მიღების შესაძლებლობა და ქართული სკოლების დაარსება. სკოლების გახსნისა და აჭარაში ქართული წიგნების მიწოდების საკითხზე აქტიურად მუშაობდნენ როგორც ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ასევე თავად აჭარლები.

მართალია, შემოერთება პუბლიკაციებში საზეიმო განწყობით აღინიშნებოდა, თუმცა გაერთიანება მარტივი და სწორხაზოვანი პროცესი არ ყოფილა. რუსეთის იმპერიის მიდგომები ამ ტერიტორიასთან დაკავშირებით (რაც მეტწილად მუსლიმი მოსახლეობის გადასახლება/ჩანაცვლებას ახალისებდა) არა თუ არ შეესაბამებოდა რუსეთის იმპერიაში მცხოვრები ქართველი ინტელექტუალების მოლოდინებს, არამედ ასევე წინააღმდეგობაში მოდიოდა აჭარელი მოსახლეობის იმედებთანაც. პუბლიკაციებში შესაძლოა დავინახოთ, რომ აჭარლების ნაწილისათვის დანარჩენ საქართველოსთან შემოერთება მომავლის უკეთეს პერსპექტივებთან ასოცირდებოდა, მათთვის დანარჩენ საქართველოსთან გაერთიანება „უცხოთან“ შეხვედრად არ აღიქმებოდა. სწორედ ამ სენტიმენტს უსვა-

მდნენ ხაზს იმდროინდელ პუბლიკაციებში, ორივე იმპერიის ქვეშ მცხოვრები ქართველები. თუმცა ამ აზრს ყველა აჭარელი არ იზიარებდა. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების შემდეგ ათასობით აჭარლის ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლება სწორედ ამაზე მიუთითებს. პუბლიკაციების მიხედვით, გადასახლებას რამდენიმე ძირითადი მიზეზი ჰქონდა: ის ფაქტი, რომ ბეგები, ალები⁶¹ და სასულიერო ლიდერები თავად მიდიოდნენ ოსმალეთში და მოსახლეობასაც ახალისებდნენ ამ ნაბიჯისაკენ, ოსმალეთის იმპერია მუჰაჯირებისთვის გარკვეულ მატერიალურ დახმარებასაც გამოყოფდა. გარდა ამისა, სოციალური და ეკონომიკური გამოწვევები უბიძგებდა ადგილობრივ მოსახლეობას გადასახლებისკენ. ამ საკითხებზე საუბრისას, აუცილებლად მიგვაჩნია, გამოვყოთ ცარისტული რუსეთის როლი, რომელმაც ახლად შემოერთებულ „ოსმალის საქართველოს“ საზღვრები ჩაუკეტა, გადასახადები გაუზარდა და სამი წელიწადი განუსაზღვრა გადასახლების მსურველებს (თუმცა მუჰაჯირობის პროცესი მეტ ხანს გაგრძელდა). დარჩენის მომხრე აჭარლებთან ერთად ამაზე წუხილს გამოთქვამდნენ ქართველი ინტელექტულებიც.

აჭარის საერთო ეროვნულ ნარატივში ინტეგრაციაზე რიგმა ისტორიულმა და პოლიტიკურმა პროცესებმა იქონია გავლენა. XIX საუკუნისგან განსხვავებით, როდესაც საერთო ენასა და ისტორიაზე მახვილდებოდა ყურადღება ერთიანობის ხაზგასასმელად, XX საუკუნის მიწურულს ეროვნული იდენტობა ეთნორელიგიური პრინციპებით განისაზღვრებოდა. ამ პროცესმა ადგილი აღარ დატოვა ეროვნულ იდენტობაში რელიგიური და ეთნიკური მრავალფეროვნებისათვის, რამაც თავისთავად, უარყოფითი როლი ითამაშა მუსლიმი ქართველების ეროვნულ ნარატივში სრულყოფილ ინტეგრაციაზე. დასმული საკითხი უფრო სიღრმისეულ და კომპლექსურ კვლევებს საჭიროებს.

61 ბეგი - თურქეთსა და აღმოსავლეთის ზოგ ქვეყანაში: 1) მემამულე, ფეოდალი; 2) ბატონი (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=3&t=6377>) ალა - ბატონი (<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=3813>)

Austen, Ralph A. "Jürgen Osterhammel. The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century. Princeton: Princeton University Press, 2014. ISBN: 9780691147451. (2015): 167-69. <https://doi.org/10.1017/S0165115315000224>

Barkey, Karen. "4. Aspects of Legal Pluralism in the Ottoman Empire." In Legal pluralism and empires, 1500-1850, pp. 81-108. New York University Press, 2013. New York University Press

Crews, Robert. "Empire and the confessional state: Islam and religious politics in nineteenth-century Russia." In The Rise and Fall of Modern Empires, Volume I, pp. 459-492. Routledge, 2017

Manning, Paul. Strangers in a Strange Land: Occidental Publics and Orientalist Geographies in Nineteenth-Century Georgian Imaginaries. Academic Studies Press, 2012

Miroslav Hroch. Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations. (Columbia University Press, 2000)

YILDIZTAŞ, Mümin. Osmanli arşiv kayıtlarında Gurcistan ve Gurculer, T.C, Kültür Sanat Basım Evi

Istanbul, 2012

Pelkamans, Matias. Religion, Nation and State in Georgia: Christian Expansion in Muslim Ajaria. (Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 22, No. 2, 2002

Renan, Ernest. "What is a Nation?", text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882, in Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation?, Paris, Presses-Pocket, 1992. (translated by Ethan Rundell)

Sanikidze, G., & Walker, E. W. Islam and Islamic Practices in Georgia. UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies. (2004)

Smith, Anthony D. "The Origins of Nation" Eley, Geoff, and Ronald Grigor Suny. Becoming National :A Reader. New York: Oxford University Press. 1996.

Suny, Ronald Grigor. The making of the Georgian nation. Indiana University Press, 1994.

Zviadadze, Sophie. "The Unbearable Lightness of Being Muslim and

Georgian: Religious Transformation and Questions of Identity among Adjara's Muslim Georgians." Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia 7, no. 1 (2018)

ბარამიძე, რუსლან. ისტორიული პროცესების გავლენა რელიგიურ თემზე (მუსლიმები აჭარაში), სოციალური სამართლიანობის ცენტრი, <https://socialjustice.org.ge/ka/products/istoriuli-protsesebis-gavlana-religiur-temze-muslimebi-acharashi> (last accessed, July 16, 2024,)2019

თურმანიძე, ოთარ. საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1928წწ), შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2009

პავლიაშვილი, ქეთევან. „საეკლესიო გლობალიზაციის ისტორია კავკასიაში“, გამომცემლობა „თბილისი“, 2008.

რაისნერი, ოლივერ. ქართველი ერის სკოლა - საქართველოს ეროვნული მოძრაობის სოციალურ-ისტორიული გამოკვლევა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მაგალითზე. ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2023

ყაზბეგი, გიორგი, „სამი თვე თურქეთის საქართველოში“, გამომცემლობა აჭარა, ბათუმი, 1995

კაკიტელაშვილი ქეთევან, მაცაბერიძე დავით, ჩიქოვანი ნინო, ჩხაიძე ირაკლი, წერეთელი იოანე, იდენტობის ნარატივები საქართველოში: მრავალეთნიკური ქართველი ერის სათავეებთან (1860-1918), თბილისი, 2014

ჯონსი, სტივენ. სოციალიზმი ქართულ ფერებში. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2018

„დროება“, 1877, N214	„დროება“, 1878, N52
„დროება“, 1878, N52	„დროება“, 1879, N125
„დროება“, 1878 N156	„დროება“, 1879, N191
„დროება“, 1881, N109	„დროება“, 1879, N208
„დროება“, 1883, N3	„დროება“, 1879 N143
„დროება“, 1873, N2	„დროება“, 1880, N84
„დროება“, 1875, N76	„დროება“, 1880, N89
„დროება“, 1878, N146	„დროება“, 1881, N109
„დროება“, 1878, N147	„დროება“, 1883, N226
„დროება“, 1878, N185	„დროება“, 1883, N3
„დროება“, 1878, N52	„დროება“, 1884, N36, N2
„დროება“, 1873, N2	„დროება“, 1885, N23
„დროება“, 1873, N9	„დროება“, 1878, N147
„დროება“, 1875, N106	„ივერია“, 1892, N196
„დროება“, 1875, N145	„ივერია“, 1877, N1
„დროება“, 1875, N185	„ივერია“, 1877, N1, N5, N9,
„დროება“, 1875, N80	N13
„დროება“, 1875, N81	„ივერია“, 1878, N34
„დროება“, 1877, N134	„ივერია“, 1879, N1
„დროება“, 1878, N147	„ივერია“, 1887, N6
„დროება“, 1878, N148	„ივერია“, 1888, N13
„დროება“, 1878, N165	„ივერია“, 1892, N196
„დროება“, 1878, N185	„ივერია“, 1892, N10
„დროება“, 1878, N268	„ივერია“, 1895, N236
„დროება“, 1878, N50	